

(On)zichtbaar

Zichtbaar en onzichtbaar werk gaan hand in hand bij de restauratie van Ons' Lieve Heer op Solder. En ze wisselen elkaar vaak verrassend af, zo blijkt uit de ontwikkelingen van het 'turfhok', waarover conservator Annemiek van Soestbergen in dit *Haantje* vertelt. Lang dachten we dat op de bovenverdieping van het achterhuis de blokken turf lagen opgestapeld, tót de houtrestauratoren een oude kast reconstrueerden. Toen die eenmaal zichtbaar was zag een nieuwe gedachte het licht: geen turfblokken maar kazuifels werden hier bewaard. Hier bereidde de priester de mis voor, in alle rust en beslotenheid, met de klok van de Oude Kerk in het vizier. Soms helpt de praktijk de theorie een stap verder, maar vaker roept het praktische werk nieuwe vragen op. Om het huis van pater Parmentier, de eerste priester van de kerk, goed vorm te kunnen geven moesten we diep in diens leven graven. Dát onderzoek, met verve door Thijs Boers uitgevoerd, speelt zich voornamelijk buiten het museum af. Op zoek naar zo veel mogelijk feiten over de priester bestudeert de conservator in allerlei archieven documenten als het 'statieboek' – het logboek waarin Parmentier al zijn werkzaamheden voor de zolderkerk beschrijft – begrafenisregisters, of het 'cohier van de achtste penning', waarin de belasting op onroerend goed werd opgetekend. Stap voor stap ontfaelt hij het dagelijks leven van Parmentier en zijn assistentes (geestelijke dochters) en legt hij een basis voor de inrichting van het huis. Terwijl dit archiefwerk naar een ontknoping toewerkt, is restauratieschilder Johnny Dorresteyn iedere dag met zichtwerk bezig. Met zorg en passie schilderde hij de kerk, de biechtstoel, en nu het trappenhuis. Specialistenwerk is het. Hij vertelt erover in dit *Haantje*, maar geeft niet alles prijs. Het is deze combinatie van onderzoek, behoud, hoogwaardig restauratiewerk én de publiekstoeankelijkheid van al die kennis en het monument waarvoor de Provincie Noord-Holland recent een genereuze subsidie toekende van 650.000 euro. Begin volgend jaar zullen we de samenwerking officieel vieren, maar nu al voegen we het logo van de Provincie toe op de achterzijde van dit *Haantje*, waarmee we met trots de verbinding tussen museum en provincie zichtbaar maken.

Judikje Kiers
directeur

Foto: Ineke Oostveen

Een mooi 'jachtgebied' Bewonersgeschiedenis in beeld

Zo'n twintig jaar geleden was er nog maar weinig bekend over de bewoners en gebruikers van Ons' Lieve Heer op Solder. Natuurlijk waren er sommige namen bekend, van eigenaar Jan Hartman en pater Petrus Parmentier. Maar uitgebreide informatie over hen ontbrak, zoals er bijvoorbeeld ook weinig bekend was over de geestelijke dochters die de priester terzijde stonden.

Foto: Co de Kruif

“Daar ging het toen niet om”, zegt conservator Thijs Boers. “Men maakte andere keuzes. Het museum heeft lange tijd oog gehad voor de ontwikkeling van het katholicisme in Amsterdam, voor de kunstwerken in de kerk en bijvoorbeeld het werk van historieschilder Jacob de Wit. Tegenwoordig zijn het pand zelf en de bewoners meer in beeld gekomen. En natuurlijk ook: waar die bewoners voor staan, hun geloof en opvattingen.” Die ontwikkeling is zeker niet uniek, want ook elders in de geschiedschrijving van Amsterdam verschuift de aandacht. In het geval van Ons' Lieve Heer op Solder hangt de veranderde blikrichting bovendien samen met de veranderingen die het museum op dit moment zelf ondergaat. “Het vloeit voort uit de verbreding van het museum naar een historisch huis. Dan wil je ook weten wie daar woonden. We weten op dit moment al veel. Maar ook heel veel niet.”

Tipje van sluier

De conservator vindt het niet erg dat er nog talrijke lacunes zijn in de bewonersgeschiedenis. “Er is in het verleden heel weinig over verschenen. Voor het museum is dat jammer, voor mijzelf niet. Ik heb een mooi jachtgebied.” Boers' onderzoek heeft inmiddels diverse wetenschappelijke artikelen opgeleverd. Zijn jongste bevindingen verschijnen zeer waarschijnlijk over enkele maanden in het jaarboek *Amstelodamum*. Voor dergelijk

onderzoek brengt Boers heel wat dagen door in de diverse archieven of sjokt hij over de uitgesleten grafstenen van de Oude Kerk. Naast allerlei andere taken, zeker in deze drukke tijden van restauratie, besteedt hij één werkdag per week aan het onderzoek en daarnaast veel eigen tijd. “Beroepsdeformatie”, zegt hij. “Ik wil het verhaal boven tafel krijgen. Ik probeer een tipje van de sluier van het leven in de zeventiende eeuw op te lichten.”

Vergeet het maar

Het statieboek uit de tijd van pater Parmentier is voor de conservator een belangrijke bron. Om erachter te komen naar welke personen de hier genoemde namen verwijzen, kan hij niet om het stadsarchief van Amsterdam heen, ook zo'n rijke bron van informatie. Maar daar beginnen vaak de problemen al: als de geestelijke dochter een slijke achternaam heeft als Fonteyn, levert de zoektocht wel wat op. Maar wat te doen bij een Jansdochter? “Vergeet het maar, dan stokt het onderzoek gauw. Daar hebben we er tigduizend van.”

Gelukkig voor de conservator kwamen de meeste geestelijke dochters uit gegoede families. Maar in doop-, trouw- en begraafregisters ontbreken hun namen vaak. “De meeste doopregisters in de Rooms-Katholieke Kerk zijn pas bijgehouden vanaf de tweede helft van de zeventiende eeuw, terwijl de

meeste dochters begin zeventiende eeuw geboren zijn. Trouwen deden ze niet, op een enkele interessante uitzondering na, dus in huwelijksregisters tref je ze evenmin aan. Maar in de begraafregisters heb ik ze bijna allemaal gevonden.”

Op dat moment wordt het spannend, zegt hij enthousiast. “Dan kom je te weten in welke kerk ze liggen en vaak ook wat hun begrafenis kostte. Gemiddeld was dat acht gulden. Maar er zijn ook geestelijke dochters begraven voor zestien of twintig gulden, bijvoorbeeld Sybilla Fonteyn. Ook lees je soms hoe lang de klokken geluid werden. Voor slijke mensen was dat soms wel vier uur. Het moet een enorme herrie geweest zijn in de stad.”

En dan maar puzzelen

Van ongeveer de helft van de vijftig geestelijke dochters die Boers tot nu toe tegenkwam – in Ons' Lieve Heer op Solder, maar ook in de nabijgelegen statie waarnaar pater Parmentier in 1670 vertrok – is hij inmiddels veel te weten gekomen. Naast Fonteyn scoort de vooraanstaande rooms-katholieke familie Van Loon hoog, die maar liefst vier geestelijke dochters aan Parmentier afstond. Speurwerk in de collaterale successie, waarin staat welke successierechten werden opgelegd als de erfenis niet in directe lijn werd doorgegeven, levert veel op. Ook het archief van de kwijtscheldingen, waarin de aan- en verkoop van huizen staat geregistreerd, biedt Boers tot nu toe veel aanknopingspunten. En dan kan hij ook nog terecht in het cohier van de achtste penning en – met een beetje mazzel – in het “gigantische” notarieel archief van Amsterdam. “En dan maar puzzelen.”

Het kost veel tijd en energie, geeft Boers toe, maar dat is het waard. “Het is onderzoek naar een religieuze minderheid in Amsterdam. Het is een micro-geschiedenis die niet gaat over regenten of het patriciaat – daarover zijn al vele boeken volgeschreven – maar over gewone mensen. Dat maakt het een stuk lastiger, maar ook boeiender.”

Onbekende kunstenaar, *Petrus Parmentier*, 1681. Olieverf op doek, 97,7 x 56,8 cm. Collectie Museum Ons' Lieve Heer op Solder. Bruikleen parochie Sint Augustinus 'De Star', Amsterdam.

Mysterie opgelost?

Van turfhok naar sacristie

Onomstotelijk bewijs is er niet. Maar het voormalige turfhok op de vierde verdieping van Ons' Lieve Heer op Solder heeft hoogst waarschijnlijk dienst gedaan als sacristie. Bouwsporen van een oude kast leidden volgens conservator Annemiek van Soestbergen tot dat inzicht. De ruimte wordt daarom nu ingericht als sacristie.

Op basis van de bouwsporen in de wand maakten timmermannen een nieuwe kast, smal en vrij hoog. Toen de kast eenmaal klaar was en Van Soestbergen het meubel zag staan, wist ze het: "Dat zou heel goed een credenskast geweest kunnen zijn!" In deze kast worden de benodigdheden voor de liturgische plechtigheden bewaard. Meren was er ook de eerste twijfel. De kast is ondieper dan huidige credenskasten. Maar zo vreemd is dat ook weer niet. De kazuifels van tegenwoordig zijn een stuk wijder en vragen dus een ruimere kast. "De kazuifels uit onze eigen collectie zijn een stuk kleiner. Daarvan weten we zeker dat ze hier in de kerk gebruikt zijn."

Grote vraag

Het is altijd een grote vraag geweest: waar was de sacristie? Dat de kerk die gehad moet hebben, staat vast. Notulen uit de museumtijd spreken ervan. Maar nergens wordt duidelijk in welke ruimte de sacristie zich bevonden heeft. Kennelijk sprak dat zo vanzelf dat men het niet op papier heeft vastgelegd.

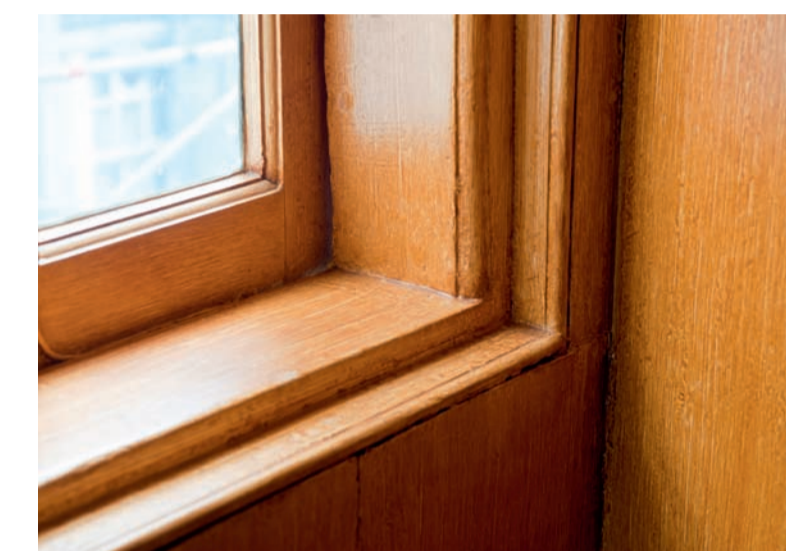
In een doorsnee rooms-katholieke kerk betreft de priester vanaf de zijkant het altaar. In de zolderkerk deed hij dat vanaf de achterzijde. Het ligt dus ook voor de hand om de sacristie direct achter het altaar te zoeken. Maar daar zijn geen aanwijzingen of bouwsporen gevonden. En deze plek is bovendien zeer onwaarschijnlijk omdat de priester zich daar omkleedde zou moeten hebben in het zicht van de gelovigen. Dat zal hij nooit gedaan hebben, ook omdat bij het aankleden allerlei rituelen horen waarbij hij niet gestoord mag worden. "De sacristie is niet zomaar een omkleedplek, het is een rituele ruimte waarin de priester zich voorbereidt op de mis." Bij alle kledingstukken die de priester aantrekt, spreekt hij

een rituele tekst uit, legt Van Soestbergen uit. "De koster heeft de gewaden klaar gelegd op de credenskast. Precies op volgorde, in de liturgische kleur van de dag. De priester kleedt zich om en bereidt zich voor op het misoffer. Hij bidt zijn gebeden, hij wast zijn handen. De crucifix en kandelaren op de credenskast, onderstrepen het religieuze karakter van deze plaats."

Het zou wel "heel wonderlijk" zijn als deze plechtige voorbereiding op de eucharistie op de openbare plek achter het altaar zou hebben plaats gehad. Daarvoor is dan toch de afgesloten ruimte een verdieping hoger een meer aanwensen plaats. "In een normale kerk hoeft de priester vanuit de sacristie niet eerst een trap af te dalen. Maar in Ons' Lieve Heer op Solder is alles anders. Men moest in het gebouw roeien met de riemen die men had."

Fraai zicht

Vanuit het kleine raampje in de veronderstelde sacristie had de priester fraai zicht op de toren van de Oude Kerk. Aan zijn linkerhand trof hij misschien een wasbekken aan om zijn handen te wassen. In de collectie van het museum is een eenvoudig geëmailleerd bakje met een kraantje. "We hebben nooit geweten waar dat dienst heeft gedaan, maar we gaan het nu in de sacristie ophangen." Aan zijn rechterzijde zag de priester de ondiepe kast waarin de lange onderkleden hun plek hadden. Die gewaden werden niet opgevouwen, maar uitgehangen. De deuren van deze kast zijn vele jaren in de fietsenstalling opgeslagen geweest. Onlangs zijn ze teruggekeerd naar deze ruimte, die inmiddels steeds minder opslagruimte is en steeds meer de sacristie wordt die ze wellicht ooit is geweest. Helemaal zeker is dat dus niet. "Maar het is wel de meest waarschijnlijke plek."

'Je moet erin opgaan' Een impressie van eikenhout

Het lijkt net hout – en dat is ook precies de bedoeling van het nog verse schilderwerk in diverse ruimten van Ons' Lieve Heer op Solder. Vakkundig brengt de specialist een eikenhout-impressie aan. Maar waarom eigenlijk, als daaronder echt eikenhout zit?

Sinds april is Johnny Dorresteyn, specialist in restauratiewerkzaamheden, dagelijks te vinden in Ons' Lieve Heer op Solder. Na de zomervakantie kreeg hij versterking van Johan Hage, eveneens in dienst bij schildersbedrijf Hoogstraten Haarzuilens. Samen doen ze de voorbereidende werkzaamheden, waarna Johnny het imitatiewerk ter hand neemt. De laatste weken heeft Dorresteyn zich vooral gestort op de houtimpressie, zoals die onder meer te vinden is op de eerste galerij van de kerk en in de ruimte van het biechtvertrek. Dat vergt een speciale schildertechniek die hij als restauratieschilder ook in andere historische gebouwen heeft toegepast, zoals recent in kasteel Amerongen.

Beetje fantasie

Hij legt uit hoe het werkt. "Eigenlijk mag ik dat natuurlijk niet vertellen. Geheim procedé, hè." Eerst is het een kwestie van goed schilderen. Daarna schuurt hij het geschilderde lichtjes op. "Dan maak ik een soort sausje van pigmenten. Daar komt veel gevoel bij kijken. En ook een beetje fantasie." Vervolgens smeert hij met een kwast dit sausje op plafond of wand. "En dan sla ik er met een klopp- of slechtkwast op, zodat de verf zich verdeelt tot een egale laag. Ik verdeel het daardoor twee keer. Zo creëer je diepte. Daardoor gaat het meer op eikenhout lijken en dat is het doel natuurlijk."

Zo doet hij het bij de plafonds, die donkerbruin zijn. Op de lichtbruine wanden verricht hij nog een extra handeling. "Daar trek ik er houtdraad doorheen, waardoor de ene plek dikker is dan de andere en het licht er anders op schijnt. Ik sleep die draden erdoorheen. Om mensen nog meer de indruk te geven dat het echt, onbehandeld hout is."

Eik op eik

De vraag is natuurlijk: waarom een houtimpressie als er onder dat schilderwerk ook hout zit, eikenhout nog wel? Tijdens zijn opleiding heeft Dorresteyn wel gehoord dat dit met 'belastingontduiking' te maken zou kunnen hebben. "Als de belastinginners zagen dat je hoogwaardige materialen in huis gebruikte, dan kon je extra betalen. Dus brachten de mensen over eikenhout een eikenimitatie aan, zoals ze bijvoorbeeld ook ramen dichtmetselden om vensterbelasting te voorkomen." Maar of dat verhaal ook voor Ons' Lieve Heer op Solder opgaat, weet hij niet. Persoonlijke smaak zal ook een rol gespeeld hebben. Conservator Thijs Boers fronsde de wenkbrauwen als hij later de uitleg hoort. Hij gelooft niet dat de theorie geldt voor de ruimten in de zolderkerk, waar bij kleuronderzoek onder diverse lagen verf deze houtimpressie tevoorschijn kwam. "Ik denk dat het eerder een kwestie van mode was."

Terug in de tijd

Hoe het ook zij, voor Johnny Dorresteyn maakt het weinig uit. Hij verricht met passie zijn dagelijks werk in de kerk. Hij werkt graag met klassieke materialen en technieken. Hij wijst op de herenbanken in de kerk, die inmiddels geschilderd zijn in de kleur paarse dodekop. In een latere fase heeft hij in de panelen de bossing, de dieper gelegen omranding, een iets donkerder tint gegeven dan het zogeheten kussen. "Dan moet je opnieuw met pigmenten aan de slag. Daar komt ook weer veel gevoel bij kijken." De restauratieschilder kijkt er tevreden naar en geniet van de speling van het licht op de banken. "Je moet erin opgaan, anders kan het niet mooi worden." Hij is nog wel een paar maanden aan het werk. "Je bent bezig om zo'n pand terug te geven aan de stad. Je laat mensen zien hoe het geweest is, je brengt ze terug in de tijd. Dat ik daaraan meewerk, ja, dat doet me als geboren Amsterdammer wel wat."

Foto: Co de Kruijf

Foto's: Co de Kruijf

Ja, ik word vriend van Ons' Lieve Heer op Solder en steun het museum voor

- € 25,- per jaar
 Een hoger bedrag, namelijk € _____ per jaar

Naam _____

Adres _____

Postcode en woonplaats _____

Telefoonnummer / e-mail adres _____

Handtekening _____

Stuur deze bon op naar: Museum Ons' Lieve Heer op Solder
Antwoordnummer 11054, 1000 PB Amsterdam

Vrienden van Museum Amstelkring rek.nr. 4980924

Uitnodiging vriendenochtend

Zondag 27 november: Vriendenochtend in het teken van Sinterklaas. Conservator Kostuum van het Rijksmuseum Bianca du Mortier geeft een bijzondere lezing over de kleding van Sint Nicolaas. We rekenen erop dat de Goedheiligman daarbij aanwezig zal zijn om één en ander te verduidelijken.

Programma

- 10.30 uur Koffie en speculaas in de keuken
11.00 uur Welkom door Judikje Kiers
11.15 uur De kleding van Sinterklaas
12.15 uur Mogelijkheid het museum te bezoeken met de audiotour

Graag reserveren bij Birgit Büchner,
b.buchner@opsolder.nl of 020-620 28 45.

Samen de toekomst in

Samenwerking staat hoog in het vaandel bij Ons' Lieve Heer op Solder. Waar het mogelijk is slaan we de handen ineen, en zoeken we de kansen en voordelen voor alle betrokken partijen. Bijzonder op dat gebied is de samenwerking met Bureau voor loopbaanbegeleiding en outplacement Van Ede en Partners Amsterdam. Medewerkers van dit bureau stellen op allerlei manieren hun expertise ter beschikking en Museum Ons' Lieve Heer op Solder organiseert als wederdienst activiteiten voor relaties van het bureau. Gezamenlijk werken we op allerlei manieren aan de toekomst van het museum, juist in deze tijd van ontwikkeling en verandering. Zo kreeg iedere medewerker het aanbod om zijn of haar toekomstperspectief onder de loep te nemen en talenten te ontwikkelen via het coachingsprogramma *Talent in Beeld*. Maar adviseurs van Van Ede en Partners Amsterdam begeleiden het museum ook in samenwerkingsprojecten

met andere culturele instellingen. Eén daarvan is de samenwerking met het Amsterdam Museum. Deze zomer maakten Paul Spies, directeur van het Amsterdam Museum en Judikje Kiers bekend dat zij de handen ineen slaan. Er zal meer samen gewerkt worden tussen 'hun' musea, waarbij in één klap vier locaties met elkaar verbonden worden: het Amsterdam Museum, Museum Willet-Holthuysen, Bijbels Museum en Museum Ons' Lieve Heer op Solder. Hoe de samenwerking precies vorm zal krijgen wordt nu onderzocht via diverse pilotprojecten, die een mooi inzicht geven in de kansen en knelpunten, zowel inhoudelijk als op het praktisch uitvoerende vlak. Samen de toekomst in biedt een boeiend perspectief en past goed bij ons museum. Alle partners versterken elkaar waar het mogelijk is en koesteren tegelijkertijd hun eigen kwaliteiten. Zo kan iedere parel glanzen, en vormen ze samen een krachtige ketting.

Colofon

De verantwoordelijkheid voor gesigndeerde stukken berust geheel bij de auteurs. Overname van teksten of delen ervan is slechts toegestaan met bronvermelding en/of schriftelijke toestemming van de auteur.

Redactie: Bert van der Kruk, Judikje Kiers, Birgit Büchner, Thijs Boers, Annemiek van Soestbergen en Trees van Mansfeld.

Vormgeving: Studio Berry Slok

Druk: Drukkerij Tesink

Foto's: Museum Ons' Lieve Heer op Solder, tenzij anders vermeld

© Museum Ons' Lieve Heer op Solder

Vriend van het museum sinds 1954: Maria van Uden

"In het oude schuilkerkje 'Onze Lieve Heer op Solder' aan de O.Z. Voorburgwal te Amsterdam zal Zaterdag a.s. voor het eerst sinds meer dan honderd jaar een huwelijksmis worden opgedragen. De huwelijks-candidaten zijn twee Amsterdamse artiesten – beiden uit de concertzangerswereld – Maria van Uden en Frans Bocxe."

Zo luidde begin juli 1954 de de aanhef van een artikeltje in *de Volkskrant*. Jaap Leeuwenberg, destijds conservator en directeur, had het bruidspaar voorgesteld om op Solder te trouwen. Antoine van Uden, een broer van de bruid, zegende op 3 juli het huwelijk in.

Er was in die tijd een begin gemaakt met regelmatige misvieringen in de Solderkerk onder de bezielende leiding van rector Lambert Simon die bij de Zusters in de Rustenburgerstraat woonde. Hij was zelf kunstschilder en verzamelde veel kunstenaars om zich heen, die hij meenam naar de Solder: het begrip "Kunstenaarsmis" was geboren. Na Lambert Simon leidde priester Tamis Wever jarenlang de vieringen. Priester Peter van Dael zette in 2004 na de dood van Tamis Wever de traditie voort.

Muziek klinkt nog steeds volop tijdens de maandelijkse Soldervieringen waarvoor Maria van Uden tot op de dag van vandaag

instrumentalisten en koorleden uitnodigt. "Er mogen wel meer mensen naar deze bijzondere missen komen. De sfeer is intiem. Iedereen is van harte welkom. Na afloop kunnen elkaar ontmoeten in de 19de eeuwse keuken".

Eerstvolgende Solderviering zondag 4 december om 11.00 uur.

3 juli 1954

Soldervieringen en Nachtmissen

Solderviering

Iedere eerste zondag van de maand om 11.00 uur van oktober t/m april vindt de Solderviering plaats. De kerk is dan open vanaf 10.45 uur.

Dit zal voor 2011/2012 zijn:

Zondag 4 december, 8 januari, 5 februari, 4 maart en 1 april (altijd onder voorbehoud, zie www.opsolder.nl)

Nachtmis

Dit jaar zijn er weer twee nachtmissen op 24 december. Om 20.00 uur en om 22.00 uur. Er is maar een heel beperkt aantal kaarten beschikbaar. Vrienden kunnen kaarten bestellen vanaf maandag 14 november bij Birgit Büchner via b.buchner@opsolder.nl of 020-620 28 45. De prijs van de kaarten bedraagt 15 euro.

Onder constructie

Alle dagen wordt er gerestaureerd in het monument. En alle dagen proberen we onze museumbezoekers – vaak honderden per dag – zo goed mogelijk te ontvangen. Zonder al te veel hindernissen, en met zoveel mogelijk interessante informatie. Maar omleidingen en gesloten ruimtes zijn niet altijd te voorkomen. Nu de schilders de trappenhuizen in de steegwoningen aan het schilderen zijn, is het onvermijdelijk dat een deel van de trappen voor bezoekers is afgesloten. Om toch alle ruimtes te kunnen bezoeken moeten bezoekers een complexe route afleggen, en heel wat meer trappen lopen dan normaal. Toch tonen veel bezoekers zich tevreden over hun bezoek, en schrijven ze positieve en bemoedigende teksten op het reactiebord dat boven in de kerk staat. Ze zijn blij dat ze de kerk ondanks restauratiewerkzaamheden toch mogen bezoeken, en voor sommigen is de restauratie zelfs een meerwaarde; ze komen er speciaal voor. De audiotour die de bezoekers door het huis leidt en de *Open Restauratie*-banieren met informatie worden zeer gewaardeerd.

Ook hebben we sinds kort de zogeheten Mirakelkamer weer opengesteld, weliswaar leeg, maar met het 'knoppenbord'. Dit bord – u kent het vast – laat de 18e-eeuwse plattegrond van Amsterdam zien daarop aangegeven alle huiskerken en synagogen in stad. De bezoeker kan hier zien hoeveel huiskerken er in de verschillende perioden in Amsterdam waren, waar deze stonden en hoe ze heetten. De knoppen – die lichtjes in werking zetten – zijn populair speelgoed voor jong en oud, en de interactieve kaart is dan ook zeer geliefd bij alle bezoekers. Dit exemplaar van het 'knoppenbord' is al tientallen jaren oud en zal in onze nieuwe opstelling niet terugkeren. Maar nu al werken we aan een nieuwe interactieve kaart, nét zo leuk en leerzaam, en nog veel uitgebreider. Tot die tijd informeren we bezoekers met de middelen die ons nu ter beschikking staan en op de plekken in het museum die goed toegankelijk zijn. We gaan er flexibel mee om, en prijzen ons gelukkig dat ook de bezoekers die instelling hebben. Open tijdens restauratie: het kan, en is nog leuk ook.